

ALGUNES ACTUACIONS DE MIRÓ BONFILL A GIRONA

per Josep M. NOLLA I BRUFAU

RESUM

A partir de documents que es relacionen amb el comte i bisbe Miró Bonfill, s'intenten plantejar algunes hipòtesis sobre alguns fets que fins ara no han pogut ser explicats d'una manera acceptable.

Paraules clau: Gerunda, Santa Maria, Sant Feliu, despulles martirials, construccions eclesials.

SOME UNDERTAKINGS OF MIRÓ BONFILL IN GIRONA

ABSTRACT

In this paper, documents relating to the count and bishop Miró Bonfill form the basis for a series of hypotheses about some aspects that have not been acceptably explained up to now.

Keywords: Gerunda, Cathedral of Santa Maria, Church of Sant Feliu, remains of holy martyrs, church structures.

Oliba, abat de Cuixà i de Ripoll i bisbe de Vic,¹ fou nebot del comte de Besalú i bisbe de Girona Miró Bonfill.² Fill d'una noble família comtal, erudit, home de pregona cultura, abat i bisbe, va redactar un poema a

- 1 La bibliografia sobre Oliba és imponent. Podeu consultar, tanmateix: Albareda, 1931; Abadal, 1962; Junyent, 1992. Vegeu també Sureda (dir.), 2018, amb un conjunt notable d'aportacions.
- 2 Una breu i clara biografia d'aquest personatge a Salrach, 1977, p. 157-160.

manera d'epitafi en díctics elegíacs llatins, *Disticha epitaphia comitum Riuipullo quiescentium*, on commemorava i recordava els membres de la seva nissaga sebollits a Santa Maria de Ripoll, cenobi fundat pel comte Guifré I i, des d'aleshores, panteó familiar. Entre les personalitats recordades hi era present l'oncle en uns pocs versos (quatre, del setè al desè), en els quals, entre generalitats innòcues, escrivia: «abditā Felicis prodidit ossa pii» (restituí les despulles amagades del piadós Feliu) (Junyent, 1992, Textos literaris d'Oliba 2, p. 304-307, especialment p. 305).

Caldria, doncs, convenir que Oliba deixava constància, com a fet significatiu i important de la vida de Miró, la *inventio*, el descobriment de les despulles del màrtir gironí. Aquells versos s'havien escrit, com a mínim, una generació després del suposat fet. Convé recordar, perquè és important, que oncle i nebot coincidiren, en el temps, tretze anys.³

Aquesta mínima referència, tan clara, ha fet ballar el cap als investigadors que s'hi han interessat fins al punt de mostrar-se astorats davant d'una notícia que no sabien com gestionar o per la qual, simplement, passaven de puntetes. El savi canonge Dorca, en un llibre ple d'erudició i coneixement sobre els màrtirs (reals i suposats) gironins, no sabé com resoldre l'enigma, atès que la documentació que havia aplegat provava que les despulles del màrtir havien estat sempre a Girona i sota control, tot assenyalant, tanmateix, que als martirologis de Ripoll i de Vic es fixava com a data del trasllat de les relíquies de Sant Feliu el dia 19 de maig, potser una confirmació de la notícia proporcionada per Oliba (Dorca, 1807, p. 137-141). Merino i De la Canal (1819, p. 141-142), tot parlant de Miró, escrivien:

[...] cosa bien extraña es que ni el episcopologio de las sinodales, ni en el del padre Roig, ni en el de S. Pontich, se haga mención de este descubrimiento de las reliquias de San Félix por el obispo Mirón y mucho más, todavía, que el Dr. Dorca lo toque tan superficialmente que se contenta con decir: «Consta que el obispo Mirón de Gerona las halló o descubrió a fines del siglo x», y esto cuando trata de propósito de dichas reliquias, probando de su existencia en Gerona desde el martirio del santo hasta nuestros días.

3 Oliba va néixer el 971 i Miró finà l'any 984.

I semblantment s'expressa Mercader en repassar tota aquesta qüestió ara fa uns quants anys (Mercader, 1954, p. 54-55 i 117-118). També nosaltres, en analitzar aquesta qüestió, vam topar amb les mateixes dificultats en intentar resoldre el problema sense forçar les dades (Canal *et al.*, 2000, p. 44-45).

I quina és la paradoxa que se'ns planteja? Com es podien retrobar (*inuentio*) les *ossa* del màrtir si no hi ha constància, més aviat al contrari, de la seva pèrdua? Sembla ben clar que el cos del sant romangué sempre a Sant Feliu, però de cap manera podem dubtar d'allò que escrigué l'abat i bisbe. i, nogensmenys, no és fàcil d'avaluar perquè és una notícia que no té, deixant de banda les referències als martirologis de Ripoll i Vic, cap altra confirmació. Cap altra notícia ha deixat memòria d'un fet que cal considerar de gran importància en la història eclesiàstica de la ciutat de Girona i de tota la diòcesi. El prestigi del sant fou immens durant l'antiguitat tardana i l'alta edat mitjana (en darrera instància, vegeu Amich, 2006), almenys fins que l'ombra fantasmagòrica de Narcís —que feu la seva aparició tímidament després de la prelatura de Miró Bonfill i que rebé, a l'hora de ser reconegut, una forta empenta d'Oliba, que li dedicà un sermó predicat a Girona (Junyent, 1992, p. 355-359; també, Mundó, 1974-1975, p. 97-114) — s'anà consolidant i, paral·lelament, anà empetitint la figura de Feliu, cada vegada més secundària. Va ser, precisament, aquest canvi de papers allò que explicaria, fins a un cert punt, la manca de notícies sobre aquell descobriment? És una possibilitat que convindria considerar.

En relació amb la qüestió que estem analitzant, potser caldria anar als orígens: si es van recuperar les despulles martirials cal deduir que, per força, s'havien perdut. Tenim informació d'aquell fet hipotètic? Tal com intentarem explicar, no ho sembla pas.

A l'antiguitat tardana, d'ençà del segle VI i al llarg de tot el VII, sabem que el cos del sant era conservat en una basílica martirial que li era dedicada, bastida fora murs, damunt d'un antic i important cementiri a redós de la via Augusta, a molt poca distància de la porta septentrional (Canal *et al.*, 2000, p. 30-45; Nolla i Palahí, 2011, p. 12-17) que a partir de la plena edat mitjana s'anomenà (i s'anomena, atès que el topònim és ben viu) Sobreportes (Nolla, 2010, p. 247-248). Ni de l'època del domini andalusí (720-785) ni dels primers anys del control franc en tenim cap notícia, però a partir del 817 la basílica de Sant Feliu se'ns fa present de manera continuada (Canal *et al.*, 2000, p. 40-45; Nolla i Palahí, 2011, p.

15-24), per bé que sense cap indicació relativa al cos del sant. Cal esperar als anys 892 i 897, en les dues butlles que el bisbe Servusdei aconseguí, respectivament, dels papes Formós i Romà quan fou present a Roma, en relació, sobretot, amb el problema amb Ermemir, bisbe usurpador. Redactades a la cúria papal, ambdues butlles, en relació amb la qüestió que ens interessa, diuen el mateix: «[...] sanctae Gerundensis ecclesiae in honore sanctae Dei genetricis et sempre uirginis Mariae, dominae nostrae, ubi beatus Felix Christi martyr corpore requiescit» (Sobrequés *et al.*, 2003, doc. núm. 83, p. 118-120) i «[...] sanctae Gerundensis ecclesiae in honore sanctae Dei genetricis, sempre uirginis Mariae, domine nostrae, ubi beatus Felix Christi martyr corpore reciescit» (Sobrequés *et al.*, 2003, doc. núm. 90, p. 125-126), respectivament.

Tal com es pot llegir, els competents escrivans de la cúria papal certificaven amb tota claredat que el cos de Feliu reposava a l'església de Santa Maria, la catedral. Evidentment, es tracta d'un error que procedeix de la primera butlla, atès que la segona en seria, en bona part, còpia directa. Cal suposar que Servusdei o algun dels seus acompanyants de confiança havien informat sobre les circumstàncies pròpies de la seva diòcesi que eren desconegudes a la llunyana Roma i que, entre tantes explicacions de fets exòtics, llunyans i desconeguts, no ens ha d'estranyar que es produïssin errors i, en aquest cas, possiblement per la curiosa circumstància de la cocatedralitat de Santa Maria i Sant Feliu, difícil de copsar des de la distància. Però fixem-nos-hi bé, els informants gironins remarcaven, com un fet digne de ser considerat, la presència de les despulles de Feliu, màrtir prestigiós. Hauríem de convenir, a partir d'aquestes modestes referències, que a l'entorn del 900 la basílica servava el cos sant amb una continuïtat ininterrompuda d'ençà de l'època visigoda. Es va perdre més endavant, entre aquelles dates i la prelatura de Miró?

Fem-nos una altra pregunta i intentem respondre-la: què podia haver produït la pèrdua d'unes relíquies tan preuades? Les històries sobre *inuentiones*, amb el significat de descoberta de relíquies, segueixen unes pautes molt determinades. Es tracta de cossos o objectes completament oblidats i que a través de l'ajuda divina, sovint un somni recurrent, permeten que algú prestigiós i bon cristià, amb ajut o sense, localitzi allò que hom cercava, preferentment una tomba martirial o un objecte de valor incalculable. La història de la veracreu seria un exemple paradigmàtic d'aquesta segona modalitat i la de les despulles d'Esteve, el protomàrtir, a Jerusalem o les de Gervasi i Protasi a Milà, de la primera. En tots els casos

esmentats i en la majoria d'altres havien passat unes quantes (o moltes) generacions entre un fet i l'altre. En canvi, trobar allò que sembla difícil que s'hagi perdut és tota una altra cosa.

Tanmateix, podríem suposar que alguna acció inesperada, incontrolada, vinguda de fora, havia pogut ocasionar aquell daltabaix. Alçant-se la basílica martirial de Sant Feliu més enllà dels murs de la ciutat, podríem imaginar, des d'un punt de vista teòric, que hagués estat afectada per alguns dels atacs que va patir la ciutat. El 793, especialment, però també el 827, el 852... Més enllà del 900, aquells fets són molt més rars, esporàdics i, probablement, afectaren més el territori que el suburbi immediat de la ciutat.⁴ No consta enlloc que allò passés i, altrament, sembla raonable que les autoritats eclesiàstiques, davant d'una situació de perill, haguessin amagat un bé tan preuat el trasllat del qual no era complicat. D'altra banda, ja ho hem vist (*supra*), les butlles obtingudes per Servusdei expliquen, si ho hem entès bé, una altra història.

Seria, doncs, un error, l'afirmació d'Oliba? És ben difícil de creure, atesa la relació familiar i la proximitat entre les dues personalitats. I, tanmateix, podria haver-hi una altra explicació que ja vam apuntar en una altra ocasió (Canal *et al.*, 2000, p. 44-45) que podria ajudar a resoldre la qüestió. En un moment indeterminat, potser després de la brutal sotragada de l'any 793 (Canal *et al.*, 2002, p. 23-24; Canal *et al.*, 2003, p. 14-15, amb les fonts aplegades), s'hauria pres la decisió de separar el cap del màrtir de la resta del cos en considerar, seguint la tradició jurídica romana (Blaizot, 2009, p. 319) que determina que la testa simbolitza, per extensió, tot el difunt i que allí on era sebollida esdevenia la sepultura veritable. Així, aquella part hauria estat sempre exposada en un reliquiari al temple de Sant Feliu simbolitzant el total de les despulles. Tinguem present que Dorca ens recorda que, com a mínim des del segle XII, el cap del màrtir es conservava en un reliquiari especial (Dorca, 1807, p. 137-138). A partir d'aquell moment, sí que seria possible pensar en una pèrdua de la resta del cos del sant que, d'alguna manera, havia vist reduïda la seva importància. Anys després, Miró l'hauria descobert i recuperat, reunint, novament, el conjunt. En tractar-se d'un fet d'importància menor, complementària – el

4 Recordem l'atzagaiada dels hongaresos de l'any 942, ben documentada globalment en aquest territori, però sense dades directes en relació amb Girona, que, molt probablement, havien deixat de banda. Recordem la presència d'Almansor als voltants de la ciutat el 982, tot i que no envestí la ciutat.

cap sempre havia estat exposat —, s'explicaria el desinterès de les fonts. Era, certament, una *inuentio*, però menor, d'una importància relativa.

En relació amb aquell prelat hi ha, encara, una altra qüestió interessant que tindria a veure amb les esglésies de Girona del seu temps i que Marc Sureda, en un interessant article, ha posat damunt la taula (Sureda, 2021, p. 117-155). Resseguint una hipòtesi de Miquel dels Sants Gros, plantejava amb arguments no pas definitius, possibles i significatives reformes i/o reconstruccions de la catedral de Santa Maria, de la basílica (i cocatedral de Sant Feliu) o d'ambdues, durant l'episcopat del comte bisbe, potser acabant treballs iniciats pel seu predecessor (Sureda, 2021, p. 140-142). Convé dir que d'aquelles hipotètiques obres i del seu embalum no semblava que en tinguéssim cap notícia, deixant de banda els indicis que l'erudit arxiver vigatà havia posat damunt la taula. Però no és del tot cert. Hi ha, en la modesta documentació conservada, unes quantes deixes a obres fetes (o que s'havien de fer) a Santa Maria. Donem-hi un cop d'ull.

Fins al 1015, data que marca l'inici de les grans obres de l'edifici romànic consagrat el 1038, conservem quatre notícies, tres de les quals datades al segle x (entre 958, 976 i 997) i la darrera al 1010, que potser caldria posar en relació amb el gran projecte que executà Pere Roger. La primera se'ns fa avinent en el testament del noble Adalbert, que, recordem-ho, encapçalà la revolta contra el comte de Besalú, Guifré, que hi morí. Fugitiu, dictà testament, però no s'executà fins més tard i, en bona part, gràcies a les bones maneres del bisbe i comte Miró Bonfill, que, amb caritat i habilitat, resolgué el problema (Salrach, 1977, p. 158). Hi podem llegir: «[...]et donare fecisset ad prelibatam domum propter ipsa opera pessa id est de argento» (Sobrequés *et al.*, 2003, doc. núm. 329, p. 298-299). La deixa coincideix amb la prelatura del bisbe Arnulf (955-970).

La segona, de 976, procedeix, també, d'una donació testamentària feta per l'abat de Sant Feliu de Girona: «Et de ipso blado quod habebat in Aquaviva iussit ut diuidere eum fecissent ad opera Sancta Maria» (Sobrequés *et al.*, 2003, doc. núm. 435, p. 386-389). Allò passava en temps del bisbe Miró Bonfill.

En la consagració de l'església parroquial de Sant Feliu del Bac, l'any 997, el bisbe Odó feia constar que la parròquia haurà de pagar «[...] dinario i grosso ad opus sancta Maria sedis Gerunda» (Sobrequés *et al.*, 2003, doc. núm. 584, p. 506-507). Potser en aquesta ocasió ja podríem plantejar-nos si es tractava de la preparació del gran projecte que acabaria amb la consagració de 1038.

És poc, però valuós. Sembla, sense forçar les coses, que entre les prelatures d'Arnulf i de Miró Bonfill (i, amb menys possibilitats, en la d'Odó) hi hagué obres a l'edifici (*domum*) de Santa Maria. Però, quina mena d'obres? Aquesta és una qüestió irresoluble per manca d'altres dades textuais i, malauradament, arqueològiques.⁵ I tanmateix, atesos els laments que Pere Roger proclamava en relació amb l'estat de l'edifici, el 1015, evidentment carregats de retòrica, però ben reals en altres aspectes («ob ruinam tecti uetustissimi»), hem de suposar que havia arribat el moment d'una substitució, de la construcció d'un nou edifici. Les obres anteriors degueren ser de curta volada, d'adequació, d'embelliment i de reorganització d'espais, potser per magnificar algunes de les relíquies amb què Arnulf obsequià la seu (Sureda, 2021, p. 140-142) i degueren continuar en època de Miró i, potser també, en la prelatura d'Odó. L'entitat d'aquells treballs se'ns escapa.

Sobre la seu de Santa Maria carolíngia en sabem ben poques coses, i ni les excavacions arqueològiques, no exhaustives, certament, però importants, ni les troballes disperses efectuades al llarg dels anys que han permès aplegar un nombre notable de fragments decorats de la seu romànica (Sureda, 2007, p. 213-242; Sureda, 2008, p. 475-527) han fet possible de recuperar cap indici de l'edifici anterior. Passem, de fet, del temple romà a la basílica romànica. Aquest és, entre altres arguments, un bon suport per proposar que Santa Maria d'època carolíngia no fou altra cosa que el vell temple pagà adaptat a una nova funció (Nolla *et al.*, 2008, p. 198-205).

Pel que fa a la basílica martirial, tenim algunes dades que, certament, no són concloents, però que poden ajudar a entrellucar possibilitats dignes de ser considerades i, en tot cas, exclusivament arqueològiques. En relació amb Sant Feliu, no hi ha (o no l'hem sabut trobar) cap referència, ni petita ni gran, ni directa ni indirecta, a obres durant el segle x i xi. L'any 2011, aprofitant unes conjuntures favorables, es varen poder efectuar excavacions arqueològiques a l'interior del temple que afectaren, parcialment, l'àrea del presbiteri i un sector del braç septentrional del transsepte (consulteu Nolla i Palahí, 2011). Els resultats són, no cal dir-ho, limitats, però d'un valor inestimable. A grans trets, en aquells sectors sondejats vam poder constatar l'existència d'un temple notable que

5 En les excavacions efectuades a l'interior de l'actual catedral de Girona es passa d'estructures romanes a romàniques (vegeu, *in extenso*, Sureda, 2008).

caldria datar, sense més precisions, a l'entorn del 600. Era una obra sòlida, de bona factura, que hauria destruït del tot els vestigis anteriors llevat d'algunes tombes disposades sobre la roca natural. Convé dir que les restes localitzades formaven part dels fonaments de l'obra; en tot moment es va treballar per sota dels sòls originals. Tal com avui, el presbiteri quedava enlairat en relació amb les tres naus de la basílica i completament ocupat per una sèrie de *formae*, de tombes ben obrades, que havien estat buidades a consciència. L'altra fase identificada pertany a l'edifici actual, que, més gran, respectava l'estructura antiga.

Podem deduir, per tant, i sense por d'errar, que entre l'edifici tardoantic i el tardoromànic no n'hi va haver cap altre. No obstant, són perfectament acceptables reformes interiors, fins i tot importants, que no podíem, ni podem, detectar per les característiques dels vestigis conservats.

Si el bisbe Miró va consagrar de bell nou aquells edificis, no fou per substituir l'antic conjunt per un de nou, sinó per reformar, potser a consciència, l'obra existent.

BIBLIOGRAFIA

ABADAL, Ramon d'. *L'abat Oliba, bisbe de Vic, i la seva època*. Barcelona: Aymà, 1962.

ALBAREDA, Anselm M. *L'abat Oliba, fundador de Montserrat (971?-1046): Assaig biogràfic*. Montserrat: Monestir de Montserrat, 1931.

AMICH, Narcís M. *Les terres del nord-est de Catalunya a les fonts escrites d'època tardoantiga (segles IV-VII): Les seus episcopals de Girona i Empúries i el culte a Sant Feliu de Girona a l'antiguitat tardana*. Girona: Diputació de Girona, 2006. (Monografies de l'Institut d'Estudis Gironins; 19).

BLAIZOT, Frédérique. «L'image sociale et culturelle des pratiques funéraires: expressions et évolutions de la société romaine dans le sud-est de la Gaule». *Gallia: Archéologie de la France Antique*, vol. 66 (1) (2009): BLAIZOT, Frédérique (dir.). *Pratiques et espaces funéraires de la Gaule durant l'Antiquité*, p. 311-343.

CANAL, Josep; CANAL, Eduard; NOLLA, Josep M.; SAGRERA, Jordi. *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1054): El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*. Girona: Ajuntament de Girona, 2003. (Història Urbana de Girona. Reconstrucció Cartogràfica; 5)

– «Girona, entre l'islam i Carlemany. Una ciutat de frontera (759-801)». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 43 (2002), p. 7-27.

– *El sector nord de la ciutat de Girona: De l'inici al segle XIV*. Girona: Ajuntament de Girona, 2000. (Història Urbana de Girona. Reconstrucció Cartogràfica; 4)

DORCA, Francisco. *Colección de noticias para la historia de los Santos Mártires de Gerona y de otras relativas á la Santa Iglesia de la misma Ciudad; señaladamente en órden a la catedralidad, y conexión con la insigne colegiata de San Félix: á su restablecimiento por Carlo Magno...* Barcelona: Imprenta Tecla Pla, 1807.

JUNYENT, Eduard. *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1992. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica; XLIV)

MERCADER, Josep. *Vida e historia de San Narciso, glorioso obispo, apóstol, mártir y patrono de Gerona: Discurso preliminar sobre las primeras evoluciones cristianas de Gerona y su primitiva sede catedralicia*. Girona: Ariel, 1954.

MERINO, Antolín; CANAL, José de la. *España sagrada*. Vol. XLIII: *Tratado LXXXI de la Santa Iglesia de Gerona en su estado antiguo*. Madrid: Rafael Lazcano, 1819.

MUNDÓ, Anscari M. «La autenticitat del sermó d'Oliba de Vic sobre Sant Narcís de Girona». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. XXII (1974-1975), p. 97-114.

NOLLA, Josep M. «Les muralles de la Força Vella. Dades arqueològiques i documentals». A: FIGUERAS, Narcís; VILA, Pep (cur.). *Miscel·lània en honor de Josep M. Marquès*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2010, p. 246-254.

NOLLA, Josep M.; PALAHÍ, Lluís. *Els orígens de la basílica de Sant Feliu de Girona: Dades documentals i arqueològiques. Estat de la qüestió*. Girona: Universitat de Girona, 2011. (Estudis Arqueològics; 9)

NOLLA, Josep M.; PALAHÍ, Lluís; SAGRERA, Jordi; SUREDA, Marc; CANAL, Eduard; GARCÍA, Gustau; LLOVERAS, María José; CANAL, Josep. *Del fòrum a la plaça de la Catedral: Evolució historicourbanística del sector septentrional de la ciutat de Girona*. Girona: Ajuntament de Girona: Universitat de Girona, 2008. (Història Urbana de Girona. Reconstrucció Cartogràfica; 8)

SALRACH, Josep M. «Miró Bonfill i la solemnitat ripollesa del 977». *Revista de Girona*, núm. 83 (1977), p. 157-168.

SOBREQUÉS, Santiago; RIERA, Sebastià; ROVIRA, Manuel; ORDEIG, Ramon. *Catalunya carolíngia*. Vol. V: *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003.

SUREDA, Marc. *Els precedents de la catedral de Santa Maria de Girona: De la plaça religiosa del fòrum romà al conjunt arquitectònic de la seu romànica (segles I aC - XIV dC)*. Tesi doctoral. Girona: Universitat de Girona, 2008.

– «Romà o romànic? Presències arcaïtzants en l'escultura gironina del segle XI». *Lambard*, núm. XIX (2007), p. 213-242.

– «Un conjunt de relíquies del segle X a Santa Maria de Ripoll i a Santa Maria de Girona». *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, núm. XXIX (2021), p. 117-155.

SUREDA, Marc (dir.). *Oliba episcopus: Mil·lenari d'Oliba, bisbe de Vic: Exposició al Museu Episcopal de Vic del 27 d'octubre de 2018 al 10 de febrer de 2019*. Vic, 2018. [Catàleg]

